د علامه حبيبي د شلم تلين په مناسبت:

ه

په شلمه سدۍ کې

د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳م)

ليکوال

علامه عبدالحی حبيبي

د

ډاکتر خوشحال حبيبي او حبيب الله رفيع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتابپېژندنه:

د کتاب نـوم: په شلمه سدی کې دافغانستان هنر.

لــــیکـوال : علامه عبدالحی حبیبي

نــــاشـر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.

دچاپ مهتمم: محمد نبي تدبیر

کـــمــــپوز: محمد یوسف "ستانکزی"

د چــاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه

دچـــاپ کال : ۱۳۸۳ هـ ش ۲۰۰۴ م

د چــاپ شمیر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

دعزیزالدین وکیلي پوپلزي په قلم لیکل شوېدی ۱۳۶۰

نوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.

وال : علامه عبدالحی حبیبي

ر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.

هتمم: محمد نبي تدبیر

پوز: محمد یوسف "ستانکزی"

ځای: د احمد صنعتي مطبعه

کال : ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م

شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

لومړی مخ	سرلیك
	د لوی او بخښونکي خدای په نامه
۱	سریزه
۳	۱ خطاطي
۷	۲ نقاشي او رسامي
۱۱	۳ ننداريې، پېښې
۱۷	۴ ساز و آواز، اتڼ
۲۸	۵ ودانۍ او معماري
۳۱	۶ د کاليو صنعت
۳۳	۷ مفروشات
۳۵	۸ سنګتراشي او حکاکي
۳۷	۹ مسګري او آهنګري
۳۹	۱۰ ترکاڼي
۴۱	۱۱ ګاولې او څپلۍ جوړول
۴۲	۱۲ سراجي
۴۳	۱۳ کلالي
۴۵	۱۴ زرګري
۴۶	دولتي تشبثات

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

...	مخ
... او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
...	۱
...ي	۳
... او رسامي	۷
...، پېښې	۱۱
... آواز، اتڼ	۱۷
... او معماري	۲۸
...و صنعت	۳۱
...ات	۳۳
...راشي او حکاکي	۳۵
...ري او آهنګري	۳۷
...ي	۳۹
...ې او ښېلې جوړول	۴۱
...	۴۲
...	۴۳
...ي	۴۵
...ي تشبثات	۴۶

د لوی او بخښونکي خدای په نامه

افغانستان یو لرغونی هېواد دی چې ژوند یې په دریوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

یوه تر تاریخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پیل کړی او لـه پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه یې د خپلو ابتدایي صنایعو، هنرونو اوکارونو نخښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه دښکاراوکار ډېر ابتدایي افزار جوړکړي او کله یې چې د ژوند اړتیاوې پوره شوې نوبیا یې د خپلې استوګنې دغارونو پر دېوالونو ډېر ابتدایي انځورونه جوړکړي چې د افغانستان په شمال کې یې په خپلوسمځو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څېره هم د خرمېږي په بڼه جوړه کړې او همداسې یې ورو – ورو ډېرین، خاورین او بیااوسپنیز لوښي او افزار جوړکړي او صنایع او هنرونه یې په لومړنۍ بڼه رامنځ ته کړیدي.

لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیك لاته وي پیدا شوی خو په آریاناکې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لارښوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیك را پیدا شوی وي، مدبر پاچا یما یا جمشید دهېواد په لرغوني پلازمېنه بلخ کې دیوه پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی وي او بیا وروسته سپین تمان زردښت د ښې مننې، ښې وینې او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړی شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودایي دین له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه جوړولو کې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپیڅلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې. ښکلي او ظریف صنایع دود شول خصوصاً دخطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.

اروانباد علامه عبدالحی حبیبی چې دهېواد نوښتګر لیکوال، سترګور مورخ او پوه او پوخ عالم وي دخپلو ژوروعلمي او تاریخي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يمه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د
ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه
دې دوره کې ليك لاته وځ پيدا شوى خو په آريانا کې
رحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د
ونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره

وره د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليك را
، مدبر پاچا يما يا جمشيد دهېواد په لرغونې پلازمېنه
پاخه آريايي تمدن بنسټ اېښى وځ او بيا وروسته سپين
ت د ښې منني،ښې وينې او ښې کړنې دين رامنځ ته کړ،
ه د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره
تو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغى،
رو پېښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه
يودايي دين له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه
ې دګندهارادآرټ ځانګړى مکتب رامنځ ته شو او په
کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.
تان ته د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو د صنايعو او هنر
ى نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظريف صنايع دود شول
خطاطۍ، تذهيب، ميناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو
ع او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.
. علامه عبدالحى حبيبى چې دهېواد نوښتګر ليکوال،
ؤرخ او پوه او پوخ عالم وځ دخپلو ژوروعلمي او تاريخي

څېړنو په ترڅ کې د افغانستان پر صنايعو او هنر ګڼې څېړنې کړې وې چې په دې لړ کې يې له مقالو او رسالو نه نيولي تر پنډو کتابونو پورې کښلي وو، ((هنر عهد تيموريان)) داستاد داسې اثر وځ چې په لويه کچه او تر زرو زيات مخونه يې درلودل او هم يې وخت په وخت په دې برخه کې ګڼې مقالې او رسالې ليکلې دي.

په دې لړ کې د دوى په آثارو کې يوه دري رساله د ((يادداشتها در تاريخ صنايع افغانستان)) په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آريانا مجلې په پنځوګنو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطۍ، نقاشۍ، مصورۍ،تذهيب، صحافۍ، فلزکارۍ، منسوجاتو، غالۍ او بدنې، ودانيو او ترکاڼۍ د صنايعو او هنرونو په باب مطالب ليکل شوي او ژوره څېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوى په آثارو کې ((په شلمه سدۍ کې د افغانستان هنر)) يوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، ننداري او تياتر، ساز، اوازاو اتڼ، ودانۍ او معمارۍ،د کاليو صنعت، مفروشات، سنګتراشي او حکاکي، مسګري او آهنګري، ترکاڼي، ګاولې او څپلۍ جوړول، سراجي، کلالي،زرګري اوپه دې برخه کې دولتى تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوى استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر څېړلى خو د ليکلو کال يې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دى ځکه لومړنۍ مسوده يې د همدې کال د يوه چاپي کليز د پاڼو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شا کنبلي او هم د ۱۳۵۹ کال يادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستيو آثارو څخه شميرلای شو.

په حقيقت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنايعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنايعو او هنرونو له بنو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنايعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبيبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډېلې او چاپ ته يې چمتو کړې چې په يو وخت خپرې شي او دافغانستان د صنايعو او هنر دمينه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبيبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې بڼه او ټولې مقالې يې په «زرمقالې/ هزار مقاله» نومې شل ټوکيز اثر او هم يې اشعار او افکار په بېلا بېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب ليکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زيرې په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لويوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبيبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنۍ
دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.
ت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان
و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له ښو څخه مو
دې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.
ه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو
نده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډلې او
چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د
هنر دمینه والو تنده ماته کړي.
هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه
یه ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په ((زرمقالې/ هزار
مي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو
تشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې،
سالې خپاره کړو.
یري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د
ورو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

سـریـزه

له لسمی سدۍ را پدې خوا د پنځلسمې سدۍ تر پایه د غزنویانو او غوریـانواو تـیموریانو پـه زمـانو کـې پـنځه پـیړۍ هـنر دخلکـو او مقتدرو فیوډالی‌کورنـیو په غېږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پیړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جګې څوکې ته رسېدلئ و.

خطاطي، نقاشي، میناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صـنایع پـه ګرده خراسـان کـې پاخـه سوي او هـم عـام سـوي وو. پـه زرو هنرمـنان او ماهر صنعت ګران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

له هغـه وختـه چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) دپنځلسمې سدۍ په لومړۍ څلورمـه کـې ورانـه سـوه، نـو د مملکت پـراخه سیمه د بابرشاه دکورنۍ او دایران د صفویانو او د ماوراء النهر د خانـانو ترمـنځ دجـنګو او خاندانـي رقابـتو او ډغـرو مـیدان و، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سدی په افغانستان کې داسی وخت دئ، چې داحمدشاه تر شاهنشهۍ وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو،اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنګي نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سی.

پر افغانستان د انګریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کښۍ (۱۸۷۸ – ۱۸۸۰) ځلوښت کاله دامملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بځرکي لږ لږ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کیږي.

لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

غانستان کې داسی وخت دئ، چې داحمدشاه
. ملوکیت طوایف فساد شروع سو؛ اقتدار د
د بارکزو محمد زو ته بر ته انتقال کاوه او په
میره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خلك د يوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل
، کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار
چې هنر او پوهه پکې وروزل سی.
ریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
۱۸۷ - ۱۸۸۰) ځلوېښت کاله دامملکت د
ـنې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر
کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و
لړ لړ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه

(۱)
خطاطي

د هرات د تیموریانو له زمانې څخه چې کوم هنر په افغانستان کې پاته و، یوه هم خطاطی وه، چې په ځورلسمه سدۍ کې یې په خراسان او ماوراء النهر او ایران کې ډېره ترقي کړې وه، هم په کتیبو Epigraphy او هم په کتابو کې یې ډېر هنري ډولونه (سبکونه) موندلي وو، چې له هغو څخه نستعلیق، نسخ اوثلث په کتابو اوکتیبو کې او شکست ډول په دفتري نوشتوکې شلم قرن ته رارسېدلي وو.

په افغانستان کې دنستعلیق دروش دوو ډولو ډېر رواج درلود:

۱. لومړی: دمیر عماد حسیني (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې دورونه یې ګردي او کوچني وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم: د میر عبدالرحمن هروي روش. چې د نونسم قرن په منځ کې راووت اود خط دورونه یې عموماً بیضوي وي او دغو دواړو روشونو پخپل منځ کې ځینې فني او تخنیکي فرقونه په اصول، ترکیب، کرسۍ، سطح، نسبت، صعود، تشمیر، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځینې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې لیدونکي یې په لیدلو سره یو خوند او ((مزه)) موندله.

د نستعلیق دغه وروستنی استاد میرزا میر عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستنۍ خطاطۍ لوی استاد و، چې په هرات کې یې ډېر شاګردان لکه ملا محمد حسین، میرزا نجف، بهرام خوانساري او میرزا جان مستوفي وروزل او تر اوسه هم ځینې خطاطان دده تقلید کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعلیق کې یې دمیرعماد او میرعلي روش ژوندی کړئ، دقندهار د پښین له سیدانو څخه سیدعطامحمد حسیني دسید تاج محمد زوی دسید زمان لمسی دئ، چې امیر عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنویس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعلیق یې د تذکره الاولیاء دوه ټوکه ولیکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. قاضي طلامحمد د قاضي محمدحسن پښنوري زوی (حدود ۱۸۹۰م).
۳. محمدعمر بر دراني (مړ هرات ۱۹۱۲م).
۴. میرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰م).
۵. سید میر مشوانيی شاعر، خطاط، نقاش (مړ هرات: ۱۹۱۴م).
۶. میرزا محمد جعفر قندهاری (مړ کابل ۱۳۰۶ش ۱۹۲۷م).
۷. میرزا محمد یعقوب مخلص کابلی (مړ کابل ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸م په کابل کې د خطاطۍ او نقاشۍ او حکاکۍ دمکتب معلم و، (مړ کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م).
۹. شیخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو لیکوال او غټ هنرمن (وروسته به هم یاد سي)
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله ماینه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م).
۱۱. سید محمد عمر پیله کش د میر عبدالرحمن هروي لمسی (مړ هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فیض محمدهزاره (مؤرخ اونستعلیق نویس.(مړ کابل ۱۹۳۰م).
۱۳. صوفي عبدالحمید د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنایعو استاد، مړ کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړ کابل ۱۳۱۵ش ۱۹۳۶م).
۱۵. خلیفه محمدحسین سلجوقي نستعلیق نویس(مړ هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. میر آقا حسیني هروی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳م).

۱۷. سید محمد ایشان حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).

۱۸. دده ورور سید محمد داوډ حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷م).

۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).

۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).

۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).

۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).

۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي. هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رساله‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنی آسیا کې د یو نسکو له خوا خپور سوئ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس
س ۱۹۵۳م).
ن حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول
وندی).
مد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ
۱۹۵م).
ي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی
و نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
هروي (ژوندی ماهر خطاط).
(ژوندی، نستعلیق نویس).
ی د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
ی (ژوندی، خطاط).

سان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
نستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
ط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
ـه‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
ن: د کتابو هنر په منځنی آسیا کې د یونسکو له خوا
م لندن.

(۲)
نقاشي او رسامي

په شلم قرن کې د هرات د هنري مکتب ډېرې سپکې اغېزې په افغانستان کې پاته وې، ځینو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي، رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځینې هنرمند دکانداران وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنګینې تختې او صندوقچې به یې په ګلانو او ډول ډول رنګونو سره ښکلې جوړولې، خو رنګونه به کله پخواني اصیل معدني او کله به جوهري مصنوعي وو.

د کتابو د وقایو او پاڼو او ځینو خطي قطعاتو په تزئین کې به هم کله کله د هرات، بخارا، یاکشمیر د وروستني منیاتور په تقلید ځینې پاڼې رنګین کېدلې. خو هغه قدیم اصالت او ښکلا یې بایللې وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نقاشۍ په څانگو کې رنگ آميزي، تذهيب، منياتور، گلکاري، پر فلزاتو يا ډبرو نقاشي، دخونو د ديوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي يا د لرگي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستيو نقاشانو څخه يو ميرزا رضا هروي و، چې د امير شهنواز خان په امر يې د امير دوست محمد خان او سلطان احمد خان دجنگ صحنه کښلې ده (د هرات موزيم) بل دده شاگرد ميرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی يې استاد عبدل هم تکړه رسام و، محمد عظيم ابکم هم د ميرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځينې رسمونه يې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲م).

د ميرزا باقر نور شاگردان دادي: حاجی فخرالدين هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

ميرزا فقير د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) ميرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بيا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت دامان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لاربښوونه تاسيس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم يوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره يوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدريساتو په څانگه کې يو د نفيسو صنايعو دمکتب مديريت هم ومنل سو (ص۴) او دغه مديريت ته د صنايعو د روزنې وظايف وسپارل سوه، د ابتدايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رشدي مکتبو او دارالمعلمين په پروګرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنايع يدي) داخل سوه او د رسامۍ دبشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان ميمنه ګي چې په رسامي کې يې مهارت درلود، جرمني ته واستول سو، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکميل کې.

په ۱۳۰۲ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفيسر کابل ته راغئ، نو دده په لاربښوونه چې په برلين کې يې رسامي او رنګه ليتوګرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوټۍ کې ((مکتب صنايع نفيسه)) جوړ سو، چې د رسامۍ، تزئين، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، حکاکۍ څانګې يې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه يوه رنګه مطبعه هم پر زياته سوه، چې په همدغه کال دغه دستګاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بيرته دامکتب ژوندی سو، چې دخياطۍ، بسته کارۍ، زرګرۍ، مهندسۍ، غالۍ اوبلو، ليتوګرافۍ، قالب سازۍ، نقاشۍ څانګې پکښې زياتې سوې او څلور صنفه يې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطيل سو، چې وروسته يې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنيك مکتب ونيو.

پروفيسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍ کې ډېر شاګردان وروزل، څو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شيخ محمد رضا خراساني (خطاط، نقاش، عالم) د خزاين السكوك او رياض الالواح مولف لوی هنرمن و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱م) چې په لومړي کتاب کې يې په ۱۹۰۷م

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کتې متې يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض الالواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کتې متې رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېشنا دئ چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځينې رنګه يا تور مهم تابلوګان پاته دي. استاد برېښنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه ګي په نامه يادېږي.دغه رياست دندداړو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

مآخذ:

- فکري. خوش نويسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلي. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

وكات ولوستل او کټ مټ يې په دې کتاب
ـواح کې يې پـه ١٩٠٨ د غزنـي د قـبرو او
کړي (د کابل عکسي چاپ ١٩٦٧ م).
پروفيسر عـبدالغفور برېښـنا دئ چې پـه
مي او نقاشي د زده کړې لـپاره برلـن تـه
ل ١٩٢٩ م وطـن تـه راغـئ، ده پـه مکتـب
طبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث
ميد، سيد جلال او نـور ډېر هنرمندان له
ي په قلم ځيني رنګه يا تور مهم تابلوګان
٢٦ جدی ١٣٥٢ ش ١٩٧٣م په کابل کې

لاعـاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې
چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه
مد ميمنه ګي په نامه يادېږي.دغه رياست
مخ بيايي.

(٣)
ننداري، پېښې (تياتر)

لـه پخوا زمـانو څخـه پـه خراسـان کـې دتمثـيل غونـدې راز - راز پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بنډارو او بزمو کې د ساتېرۍ او تفريح او عبرت يا خندا لپاره ښيلې کېدې. په ښارو کې تـاکلې ډلـې خلك او اداکاران (پېښندويان) ددغه کار د پاره وو او دوی بـه پـه اخترو او ښـاديو او مېلمسـتيا وواو مېلو کـې پـه ډول ډول دتمثـيل صـحنې جوړولې. په ځينو ځايو کې د محرمې ددهې په ورځو کې د امامـانو د شـهادت او ناوريـن قصـې هم په تمثيلي حرکاتو سره ښکاره کول کېدې، چې دتړيجيډي تمثـيل يوه نمونه وه.
کلـه کله به په بازارو او ګڼو ټولنو کې د قصه کوونکو او مداحانو ډلـې ولاړې وې، ځيـنې دينـي ياحماسـي قصـې لکـه امـير حمـزه، ابـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلم خراساني، د پيغمبر(ص) د اصحابو او يارانو (رض) داستانونه به يې په بدني حركاتو ياد لكړې او تبرزين په ښورولو تمثيل كول او په ترنم به يې قصې بيانولې.

په كابل كې به دربار هم يو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به ځينې د عيارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، يوازې يا په ډله ييزه توګه تمثيل كول او كله به يې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حركاتو سره ښيل. دخلكو په بندارو او مېلو كې ځينې ممثلان (پېښندويان) هم وو، چې د هغه ښار يا كلي په ژبه يې ځينې حماسي ياد ټوكو او خندا يا عشقي داستانونه، پخپله اداكارۍ خلكو ته ورښيل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا كې د كابل فقيراحمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوى (مړ، كابل ۱۹۰۶م) د امير په دربار كې مجلس آرا يي كوله،خپل داستانونه به يې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امير ته يې نصيحت كاوه او كله به يې د كاكه ګانو (عيارانو) قصې يا خندونكې پېښې عملاً تمثيل كولې.[1]

د كابل په زاړه ښار كې يوه محله وه، چې ((كوچهء سادوها)) يې بلله او دلته به دغسې قصه ګويان اوسېدل چې خلكو ((جنګ نامه خوانان)) هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن كې ملا علي جان په ((ملاى سپيد)) مشهور و، چې پخپلو خبرو به يې خلك ژړول يا به يې خندول (مړ، كابل ۱۳۱۳ش ۱۹۳۴م) دده زوى ملا سخي دا د اولمسى يې اسدالله تر اوسه دغه پيشه ساتي. كاكه ګل بچه آدم،دينو دارباز، محى الدين سراج، سردار غياث هم د كابل ممثلان وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ص) د اصحابو او يارانو (رض) داستانونه
ـکړې او تبرزين په ښورولو تمثيل کول او

ـم يو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به
هلوانانو داستانونه، يوازې يا په ډله ييزه
ـې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
و په بنډارو او مېلو کې ځينې ممثلان
هغه ښار يا کلي په ژبه يې ځينې حماسي
ـې داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته
شاوخوا کې د کابل فقيراحمد مجلس آرا
، کابل ۱۹۰۶م) د امير په دربار کې
ستانونه به يې د پند او عبرت په اشعارو
حت کاوه او کله به يې د کاکه ګانو
ـ پېښې عملاً تمثيل کولې.[۱]

يوه محله وه، چې ((کوچهٔ سادوها)) يې
ګويان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه
ـې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په
ـې پخپلو خبرو به يې خلك ژړول يا به يې
ش ۱۹۳۴م) دده زوی مـلا سـخي دا د
غه پيشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم، دينو
سـردار غياث هم د کابـل ممثلان وو.

د شلمې سدۍ په لومړۍ نيمايي کې د قندهار دوې دا دا کارانو ډلې مشهورې وې، چې ناټکيان يې بلل. د يوې ډلې مشر فراموز ناټکي او د بلې دا حاجي کريم ناټکي و. دوی به د خپلو ډلو سره د ناټك متحرکې صحنې هم په بازارو کې د شپې را ايستې. ددغو ډلو نوموړې اعضا سنګر او موسی وو.

د کابل د ښار د ګذر ګدري يوه ډله ممثلان د ((سايين)) په نامه مشهور وو، چې لـه دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته ((سايين قناد)) او دده شاګردانو به دکابل دښاديو په بنډارو کې ځينې دعبرت ياخندا، يا تاريخي او پهلواني واقعې تمثيل کولې لکه: د ديو او پري، د انګريزانو سره جنګ، د افغانستان د قومي ډلو اتحاد، دعزيز او مميد داستانونه.[۲]

* * *

تر ۱۹۲۰م راوروسته چې په وزارت معارف کې د ((نمايشات عرفاني)) اداره د مولوي محمدحسين اورمړ جالند هري په رياست جوړه سوه، نو به يې په ځينو مجلسو او جشنو کې د تمثيل صحنې جوړولې، چې لومړۍ پلا د ((سردار جزيرهٔ جاوا)) په نامه يوه ډرامه دجلال آباد د کوکب په باغ او د لغمان په قلعه السراج کې په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م وښيله سوه او بياد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م د استقلال په جشن کې دتياتر صحنه راووته، چې ښښندويان (ادا کاران) يې د معارفو شاګردان يا ماموران وو لکه: سرور ګويا اعتمادي، عبدالعزيز ناصري. حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

صبا، عبدالاحمد عطايي، ميرزا عبدالله طويل، حسن جان ضيايي، محمد اكرم، مير كاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ كابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷م) صاحبداد عكاس، عبدالجبار رسام، محمد حسين ضيايي، محمد سعيد بدخشي، محمد آصف مايل، قاري دوست محمد، سيد عبدالله، محمد كبير ضيايي.

د ډرامو ليكونكي يا ترجمه كوونكي: فيض محمد زكريا، صلاح الدين سلجوقي، حسن سليمي، بدري بيګ، علي افندي، ضيا همايون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لكه مادر وطن (دكاظم هاشمي ‌پښتې) مسابقهء خواب و بيداري (د معارفو د شاګردانو پښتې) ۱۹۲۳م د پغمان د تمثيل په صحنه كې وښيلې سوې او بيا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن كې د مجمع ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو يوه ډرامه او بله ((صحبت هاى اخلاقى)) پر صحنه ښكاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن كې د ((بچهء بى پدر)) او ((تربيهء پدر)) او ((محاكمهء حكمرانان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس)) (دعبدالحق حامد ترك ليك او د سلطان احمد شيرزوى ترجمه) ډرامې وښيلې سوې، څو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آريانا په ليسه كې د ((جهل را همينجا كشتند)) اود ((رفع حجاب)) او ((وصلت اجباري)) ډرامې هم تمثيل سوې. چې په اكثرو دغو صحنو كې دموسيقي ډايركټوران استاد قاسم يا استاد غلام حسين ناټكي وو. (۳)

ـیرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي،
ـتمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ
۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار
ي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف
ـسید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.
ـرجمه کوونکي: فیض محمد زکریا،
ـن سلیمي، بدري بیګ، علي افندي،
ـر محمد وو.
ـادر وطن (دکاظم هاشمي پېښې)
معارفو د شاګردانو پېښې) ۱۹۲۳م د
ـي وښیلي سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د
ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو یوه
ـلاقي)) پر صحنه ښکاره سوې.
ـ جشن کې د ((بچهٔ بی پدر)) او ((تربیهٔ
ـان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس))
د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې
۱۳۰۰ ش ۱۹۲۷ م د اوسني آریانا په
ـنجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او
تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو
ـستاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي

په ۱۹۲۳ م د پغمان د ودانیو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومي باغ کې یوه وداني د سینما تیاتر لپاره او د اولمپیک سر خلاصي جمنازیوم هم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې یادې سوې ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانستان تر ارتجاعي اغتشاش وروسته دغه اقدامات د تمثیل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م دسینما تیاتر او فلم لایحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د ((افغان ننداري)) په نامه یوه تمثیلي او سینمایي موسسه، د یوې لویې نمایشي ودانۍ سره، دکابل د چمن په سیمه کې جوړه سوه، چې افغاني اداکاران ځینې داستانونه پکې تمثیلوي اود اولیت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

((مکن همشیره گریان)) دمحمد حیدر نیسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م.

((متخصص صالون)) د رشید لطیفي لیک ۱۳۱۸ش ۱۹۳۹ م.

((مردان پارو پامیزاد)) د احمد علي کهزاد لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

((عسکر جوان)) د محمد عثمان صدقي لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

((فرزندان آریانا او شاگرد کبابی)) دوې ډرامې د عبدالرحمن پژواک لیک ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

((عاطفه او پولیس ۱۰۲)) دوې ډرامې د صدقي لیک ۱۳۲۲ ش ۱۹۴۳م.

((میراث او دو صنعت کار)) ډرامې د لطیفي لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((داماد)) دناصر غرغښت لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((کار بر اصل)) د عبدالروف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
((لالا ملنگ)) دعبدالغفور برېښنا ليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ددې دورې مشـهور پښـندويان (ممـثلان) دا دي: عبدالرشـيد جليا، عبدالحميدجليا، عبدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشـاط، محمد اكبر نادم، عبدالرحمن بينا، نيك محمد قايل، احمد ضيا، محمد اكرم نقاش، شكيب، مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبيبه عسكر، خورشيد دجلاد لور، مزيده سرور دمحمد قاسم لور.

اوس د اطلاعـاتو او كلـتور پـه وزارت كـې يـو خـاص د كلـتور رياست هم سته، چې علاوه پرنورو هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي او هر وخت په كابل او نورو ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې په صحنه كې خلكو ته ښيي.

مآخذ:

(۱) بربښنا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
يـا ورسكي: سفارت روسيهء تزاري بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
غلام حضرت كوشان: آريانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل در افغانستان ۸ د كابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷ دكابل چاپ ۱۳۳۹ش. امان افغان، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
(۲) كوشان: هنر تمثيل تر ۱۳ مخ وروسته
(۳) هنر تمثيل ۶۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

ف بېنوا لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
برېښنالیك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.
ېـسندویان (ممـثلان) دا دي: عبدالرشـید
یدالقیوم بې سد، عبداللطیف نشـاط،
من بینا، نیك محمد قـایل، احمد ضیـا،
مونس، محمد جان، محمد نعیم فرحان،
ـکر، خورشید دجلاد لـور، مزیده سـرور

ـتور پـه وزارت کـې یـو خـاص د کلـتور
پرنورو هنري کارو د تمثیل هنر هم روزي
ولایاتو کې په پښتو او دري ځینې ډرامې

۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.
بدربار امیر شیر علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.
ه شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثیل
۱۳ ش. ابراهیم خلیل: مزارات شهر کابل ۱۹۷
، کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
روسته.

(۴)
ساز و آواز، اتڼ

د موسیقی او ترنم پـه هنرکې هم افغانسـتان، د فرهنگونود سره ګډېدلوسیمه وه او پـه شلمه سدی کې موږ دلته د ساز و آواز او ټنګ ټکور، درې مهم عناصرتاکلای سوای:

لومړی: دخراسانی ساز و آواز راپاته سوي عناصر.

دوهـم: د هندي موسیقي سره مشترك عناصر.

دریـم: خـپل مقامـي د پښـتو او دري او نـورو لهجـو عوامـي بدلـې او سازونه.

۱. د خراسـان د موسـیقي قدیـم مقامـات چـې د غـزنویانو او غوریـانو او تـیموریانو د عصر خلکو روزلي وو اود بیهقي په قول به ((مطرب اوقوال)) [۱] هغه په ساز و آواز کې سره را اوډل، تر اوسه لا هم لږ و ډېـر پـه خلکـو کـې پاتـه دي. دغـه مقامونـه (راګونـه) دوولـس وو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رهاوي، حسيني، راست، حجاز، بزرگ، کوچك، عراق، اصفهان،نوا، عشاق، زنگوله، بوسليك.

دغه هر مقام دوې شعبې (= راگني) درلودې، چې يوه به ځيره (پست) او بله ډېره (بلند) وه او گرده شعبې چې د دغو دوولسو مقاماتو څخه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يوې شعبې ځير او د بلې شعبې ډېر سره گډ سي، له هغه څخه ((آوازه)) جوړېږي. او دغه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې خورا ډېرې ځانگې هم لري، چې دموسيقی په کتابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسلامي دورې دخراسان او بيا د افغانستان سيمې شرقاً له هنده سره نښتې وې او له دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري اغېزې منلې دي.

دهند آريايي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يوناني موسيقي کلمې پر ځای د سنگيت Sangita کلمه درلوده، چې د راگ RAGA او تال TALA او نريتيه Nritya يعنی مقام او اصول او رقص مجموعه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع گاڼه. ځکه چې دده نوم سميشور Somesvara (= شيوا) هم و، نو گرده راگونه او راگني Ragini چې دده په هنري مکتب کې پالل سوي و هغه يې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې گرده سنگيت څلور مکتبه لري.

په هندي ژبو کې آهنگ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې گرده اووه سُره دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـت، حجـاز، بـزرګ، کوچـك، عـراق،
ـله، بوسليك.

عبې (= راګني) درلودې، چې يوه بـه ځيره
) وه او ګـرده شـعبې چـې د دغـو دوولسـو
۲۱) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د
ـ شعبې ډېر سره ګډ سي، لـه هغـه څخـه
(۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې
ـي، چې دموسيقی په کتابو کې شرح سوي

ـسان او بيا د افغانسـتان سيمې شرقاً لـه
او لـه دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري

ـو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د
ـ ځای د سنګيت Sangita کلمـه درلـوده،
TALA او نريتيـه Nritya يعـنی مقـام او
ـوه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع
ـميشـور Somesvara (= شـيوا) هم و، نـو
Rag چې دده پـه هنري مکتـب کې پاللي
ـت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې
ـې ګرده سنګيت څلور مکتبه لري.
ـنګ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې ګرده

(۱) کهرج (سُر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس ږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه دپپيها ږغ (يوهندي مرغه)
(۳) ګندهار	GANDHARA	لکه د پسه ږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنګ ږغ (يو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه دکوېل ږغ (يوهندي مرغه)
(۶) دهيوت	DHAIVATA	لکه د آس ششنی.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فيل ږغ

له دغو اوونومو څخه يې لومړی توری را اخيستی دی:

((سو - ري - ګـه - مـه - پـه - دهـ - نـي)) = سرګم.او دغـه نوسپتك Saptaka يعنـي اووه اصـله بولـي، چې پـه ترتيب له اوله نری آواز (ځير) شروع کېږي او بيا پـه تدريج تر اوومه پورې جګېږي، چې درې ځير - منځنی - ډېر ږغونه يې ګرام Grama (اصل) دی.

هـندي سـنګيت د بهـر تـه BHARATA پـه قـول - چـې پـه لومـړی مـيلادی سـدی کې اوسېدئ او دده مکتـب بهـرته مـت بولـي - شـپږ راګـه RAGA (مقـام) دئ، چې هر راګ پـنځه راګنـي RAGINI (يعنـي مايـنې) او اتـه پُـتره PUTRA يعـنی زامـن او هـر زوی يـوه بهارجـا BHARYA (ماينه) لري، او ګرده (۹۰) کېږي. شپږ راګه دادي: [۲]

۱ بهيرون	Bhairon	۱ راګ	+	۵ راګني	+	۸ پتر	+	۱ بهارجا	= ۱۵
۲. مالکوس	Malakausa	//		//		//		//	//
۳ هندول	Hindola	//		//		//		//	//
۴. سري راګ	Sri Raga	//		//		//		//	//
۵ ميګهـ راګ	Megh Raga	//		//		//		//	//
۶ ديپك راګ	Dipaka Raga	//		//		//		//	//

ټوله = ۹۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوړ ډول د مملکت په غربي برخو کې خراسانۍ سندرې او په شرقي پلو کې د پښتو سندرې له هندي راګونوسره ګډې ويلې کېدې. څو چې په شلمه پيړۍ کې په هند کې د اروپايي مدنيت او صنعت له خپرېدلو سره د ګرامافون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسيقي سازونه (ټنګ ټکور) او ږغونه (راګونه) يې له لمر خاته څخه په ګرده افغانستان کې خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم دهندي موسيقي راګونو په فارسي يا پښتو ژبورواج ومونده. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امير عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتۍ ښادي جوړه کړې وه . [۳] مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاری ددې جشن په توصيفي قصيده کې دواړه ډلې سازندګان يادوي:

يکطرف لوليان هندنژاد
جان فزا ، ازترانهء شيرين...
يکطرف نغمه های ايرانی
داده دل راتسلی و تسکين..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسليانو کې ځينې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسيقي ويونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې داستاد قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد کام الدين او قربانعلي دخراساني موسيقي استادان. او په قندهار کې دحکيم کاکو کورنۍ او په پېښور کې دعبدالقدير خان ربابيکورنۍ چې استاد پذيرخان دده زوی مشهور سرينده نواز و، استاد بهرام خان په طبله وهلوکې استاد . اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو . د هرات حيدرو شش تار په تکړه ګوتو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسیقي او رقص (اتڼ) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو جوړښت (سیستم) خو له قدیمه سیلابو ټونیك و؛ یعنی شاعرانو به دخپل نظم د ټوټو سیلاب او هجا Syllable + آهنگ یعنی تون Tone په لحاظ یو عروضی سیستم درلود، چې دمنظوماتو موزونیت Rhythm او تقارن Symmetry به یې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې خوندي کول. یعنی شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په لحاظ داسی سره و اوډي، چې وزن او هم آهنگ Tonic ولري او په اتڼ (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکلیو حرکاتو سره برابرې وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له ثلورو هجاوو څخه بیا تر شل سیلابي ټوټو (مسریو) پورې اوولس (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقریباً سل وزنه د آهنگ او ترنم په لحاظ را ایستل کېږي، [۴] او بنایي چې په سوو نور وزنونه په پښتو سیلابو ټونیك سیستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه توگه لا نه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامی سندرو کې چې تراوسه ښېځی لړ تر لیك و چاپ لاندې راغلي دي: بدله، کسرواله سېره بدله، لوبه (بگتی)، چاربیته، نیمکی (سروکی) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، ږغ گرده شمېرلي هجاوې او آهنگونه لري، چې د موسیقی له ټاکلو ږغونو او کله د اتڼ له خاصو حرکتونو سره سم وي.

په غربی برخو کې خراسانی سندرې او په
درې له هندي راگونوسره گډې ویلې کېدې.
په هند کې د اروپایي مدنیت او صنعت له
ن او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
کور) او ږغونه (راگونه) یې له لمر خاته څخه
خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم
په فارسي یا پښتو ژبوړواج وموند. مثلاً په
عبدالرحمن د کابل د علم گنج په باغ کې
ادي جوړه کړې وه. [۳] مولوی احمد جان
عشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې

اد
ین...
انی
کین..

د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې
هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو.
قاسم کورنی دهندي ساز استادان او استاد
خراساني موسیقي استادان. او په قندهار
تی او په پښنور کې دعبدالقدیر خان
پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و،
وهلوکې استاد، اکرم خان او سبز علي خان
د هرات حیدرو شش تار په تکړه گوتو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتڼ اقسام ګرده دموسیقي له لارو سره اړخ لګوي، او موزونې د ((اتـڼ نـارې)) لـري. نـو یـوه ټوټـه چـې هـم وزن لـري او هـم آهـنګ، ((څابښني)) یا ((لاره)) یا ((رېغ)) یا ((شان)) بولي.

کله کله ((سپرې بدلې)) هم په خاصو خپلو آهنګونو په دسته جمعي ډول ویلې کېږي او د هرې بدلې مسرۍ (ټوټه) یو سرې په خواږه رېغ وایي، چې یوه مسرۍ خلاسه سي، نو یې کسر ګرده په ګډه تکرار وي.

د ښځو ایشـله یوه ښځه کله د آهنګي نارو سره کوي او کله د نرو د اتڼ نـارې یـو سرې پـه لـوړ خواږه رېغ وایـي.د نقلو او قصو، عشقي یاحماسي نـارې هـم وزن او آهـنګ لـري، چـې قصـه کوونکـي یـې د قصـې د نـثري بـرخې پـه مـنځ کې پـر خـپلو ځـایو بـاندې پـه موزونـو آهنګي غاړو لولي.

اتڼونه:

اتـڼ هغـه فـردي یـا دسـته جمعي د بـدن مرتـب او ښکلي حرکات دي، چـې پـه عربـي رقـص او پـه انګریـزی ډانـس Dance ورتـه وایـي. ځینې پښتانه دنرو اتڼ (ګډا) او د ښځو دا (نځا) بولي، چې په کندهار کې د ښځو اتڼ ته ((ایشله Ishala)) وایي.د پښتونخوا په ځېنې سیمو او د رېوب پـه ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتڼ په ګډه کېږي، چې په کـاکړو کې یې ((کمره امیـ)) یا ګډه امیـ یا برګه امیـ او نور پښتـانه یې ((برګ اتڼ)) بولي.

د اتـڼ راز راز حرکـتونه، سوکه سوکه - یـاژر - ژر اوښـتونه،د لاسو، سر،اوږو، ملا او پښو ښوروني ټول د اتڼ ډولونه سره بېلوي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شالکی: د پښتنو اوړوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا، چې کله غلئ اتڼ هم بلل کېږي.

د یوې اوړې اتڼ = یو اړخه اتڼ: په شالکی شروع کېږی، بیا ورووړو چټک سی.

د غبرګو اوړو اتڼ = دوه اړخه اتڼ: د یوې اوړې اتڼ په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې ښوربدنې دي او ډم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ړوب د خلکو اتڼ دئ، چې بې ډولـه او سورنا، تشې غاړې پکې ویلې کېږي.

شین اتڼ: د کاکړو په سیمو کې بې ډو له او سورنا خورا چټك اتڼ، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بیادخورا مستی عروج او د غبرګو اوړو اتڼ ته ورسېږي.

برګ اتڼ = ګډه امی = کمره امی: د ښځو او نرو ګډ اتڼ دئ، چې لکه شین اتڼ سوکه شروع سي، بیا نود مستی او غورځنګ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبي اتڼ: بې ډولـه او سورنا تش په غړږي او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اچول کېږي، چې یو بیرغ یې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلی: د کندهار او پښتین ترمنځ رواج لري درې درې پله لـه ډاله او نارو سره کېږي.

لـه پښتینه تر هرنایي د پښتونخوا په جنوبي سیمو کې څو ډوله اتڼونه سته چې لبه LBA یا لوبه یې بولی لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوره لبه: د هرنايي د ترينانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتڼ.

هوم لبه: دوه قدمه سوکه اتڼ د بدلو سره.

اړو يا لبه: د هرنايي د ترينانو اتڼ د نارو سره.

خورکۍ لبه: د هرنايي د ښځو لږ چټك اتڼ د بدلو سره.

دومړي لبه: د کاکړو د سنزر خيلو اتڼ، د ډول او سريندې يا چغکې سره.

ايشله: په کندهارکې د ښځو خاص اتڼ دئ، چې يوه يوه ښځه له جمعيته راوزي او په منځ کې رقص کوي، کله کله لنډۍ او کله د اتڼ غاړې او کله فکاهي خبرې ورسره وايي او که دغه اتڼ په ګډه ښځې وکي نو يې په جنوبي پښتونخوا کې شله Shila بولي.

ګلوبيا: دجنوبي پښتونخواد ښځو اتڼ د دريې او کسرونو او ټوکو سره.

دمنګي اتڼ: کله چې کليوالې نجلۍ منګی ګودر ته وړي، نوبه ګډه ورو ورو اتڼ کوي او منګي ته راز راز حرکتونه ورکوي، عاشقانه لنډۍ وايي، او مستې نارې کوي.

د اتڼ د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغکه دي او کله کله د لاسو پړك يا د ټوپك ډز يا چك چکې هم ښه برخه پکې لري.ډول وهونکی ډم يا ډولچي د سورنا وهونکی سورنا چي بولي، چې ډم د ډول په ړغ ګرده اتڼ اداره کوي. هغه ځوك چې اتڼ کوي، اتڼ چي، اتڼ باس، ناڅګر، رخځي بلل کېږي، چې د ځوانانو ښې غوړې او خپرې وي. کميس او پرتوګ اغوندي، ملا په رنګه دسمال تړي، په لاسو کې يې رنګه دسملونه وي. ښځې چې ايشله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، سپك پړونۍ او فاخر كالي اغوندي او كله پايزيب هم په پښو کوي او هر اتڼ يو ((مير)) هم لري، چې اتڼ چيانو ته بولې ورکوي.(۵)
د اتڼ سندرې عموماً عشقي، حماسي، فكاهي او كله تاريخي يا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب يوه ارزښتمنه پانگه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او كله چې راډيو په ۱۳۱۹ش ۱۹۴۰ م او بيا افغان ننداري په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بيا تلويزيون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو ښه وده کړې ده، چې لې و ډېر يې موسيقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنگ ورکړئ دئ:

لومړۍ: پيشه كار سندر غاړي چې هندي راگونه يامقامي سندرې په دري ژبه يا پښتو لولي، او مشهور يې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶م) استاد غلام حسين د عطا حسين زوی (۱۸۸۶، ۱۹۶۸م) نبي گل (مړ کابل ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ م) غلام دستگير شيدا (مړ كابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار كريم كاكو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سر آهنگ محمد حسين (ژوندی). استاد دُری لوگری، استاد محمد عمر (مړ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اكرم (ربابيان)، غلام حسن تيراوال سرينده وهونکی، فقير حسن وايلن وهونکی، د قندهار سليم، دخوست مير سلام، جليل څلاند، حفيظ الله خيال، رحيم غمزده، اول مير، هم آهنگ، قمرگله، رحيم بخش، سارا څلاند، خان قره باغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسیقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندګي خان بنګښ چې رباب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو(۶)

دغسی هم دکشمیر یو خواننده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزیږېدئ او دموسیقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره ګډه کړ اویو خاص طرز یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز قاسم)) مشهوردی. ده موسیقي لـه ادب سره نښلولئ دئ او لـه فارسي اشعارو ښخه به یې پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو کې ویل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې طرز کې وروزل اود کابل دپنځو شاهانو د دربار خواننده و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د استاد غلام حسین زوی په هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کریم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکریا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، هنګامه، سیما ترانه، احمد مرید او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي،
ی هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام
اب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م
لي خان او لمسی حافظ علي خان هم

خوانندہ چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م
غی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په
۱۸۸۴ م وزیرېدئ او دموسیقي په هنر کې
دي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره
یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز
وسیقي لـه ادب سـره نښلولـئ دئ او لـه
پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو
ال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې
دپنځو شاهانو د دربار خواننده و (وفات،
۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي
و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د
هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.
غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹
ر بریښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق
هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی
احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش،
مد مرید او نور.

دموسیقی آلات:

د افغانستان د شلمی سدۍ په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضربي: لکه ډول، ډولکی، ډومبکی (زیر بغلي) دریه (داریال یا چنبه) ډمامه، دوپړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منګی او تیم وهل.

۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نی)، شپېلۍ (نای)، تولـه، تولکه، سورنا، ښکر، کرنا، دروئ، بین، باجه، تورۍ (لکه شپېلۍ) تروم، بوغۍ (بوق) تیمچه، مشکی، باجه، ارمونیه، مورلۍ.

۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غږکه (غچك)، سارنګۍ، چنګ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور، ستار، سرینده.

مآخذ:

(۱) تاریخ بیهقی ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.
(۲) تحفة البهادر/ ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنیاد فرهنګ ایران. غیاث ۳۶۹.
(۳) فیض محمد: سراج التواریخ ۳۹۲/۳ دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق.
(۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سیستم (خطي)
(۵) سیال کاکړ: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
غلام محی الدین ملګری: پښتني اتنونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
حبیب الله رفیع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.
(۶) نعیم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اګست ۱۹۵۶م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵)

ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معماري فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلئ و، چې نمونې يې د غزني او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لړو ډېر وغوړېدئ او دلته موږ وينو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړی: د خراسان قدیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پیړۍ) کې تکمیل سوئ و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد يې خاورې او ډبرې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانیو اثر چې (خراساني + هندي) سبك يې ګډ‌ېلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانیو کې اکثر پخه خښته، اومه خښته، ګچ، تیږه، اهاك، سارو، خاوره او دای استعمالېده او د اقلیمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ يې غټ او پلن او جګ دېوالونه او په کابل کې د لرګو ودانۍ، خوپه نورو ځایو کې د پخو یا اومو خښتو پوښښونه او زربۍ جوړېدې. د کابل په ګرده سیمه کې د لرګو سره نښتې ودانۍ د لرګي د تزئیناتو سره رواج وې، خو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په ګچو سره نښلول کېږي، تر اوسه ژوندی دئ. په هرات او شمالي سیمو کې د اومو خښتو دزربۍ پوښښونه له اقلیمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او دکابل او هندوکش په سیمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانۍ له لرګوڅخه جوړېږي.

د ودانیو دننه دېوالونه او چتونه په سپینوګچو یا رنګه ګلکاریو او تصاویرو ښکلي کېدل، د کندهارد ګچو نقاشي او هندسي شکلونه او ډول ډول ګلکارۍ ډېرې نفیسې وې، دهرات دمقرنس سازۍ کار، د قدیم نفیس هنر نمایندګي کوله. د غزني نقاشانو د کابل د سیمو د ودانیو چتونه او دیوالونه په ښکلي رنګ او ډول انځور ول او کله کله به ښیښه کاري هم پکښې کېده اوسپین ګچې دېوالونه به په طلا یا د طلق په توتو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وویل سوه. د کلیو کلاوې به د پخو ختو څخه په دای (پخسه) داسې ټینګې او ښکلې ودانېدې، چې په سدیو به يې د

(۵)

...ی او معماري

...ـاری فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د
...خورا غوړېدلئ و، چې نمونې يې د غزني او
...نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ
... بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه
...ـ ډېر وغوړېدئ او دلته موږ وینو، چې د کابل
...ـرانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې
...معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږی:
...ـیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر
...ـیل سوئ و.
...وو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باران، واورې او نورو طبيعي آفاتو، سيلو او زلزلو سره مقابله کوله او نړول به يې خورا ګران کار و، ختمه يې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره ګډه کړه، بيا به يې دوني سره واړوله او تر پښو لاندې به يې پخه کړه، چې بيرته به يې تول هغه يو من و.

په کابل کې د اتلسم قرن په آخرو کې د قندهار د معمارانو يوه مشهوره کورنۍ راغلې وه، چې مشرې محمد ياسين معمار و،[1] له دوی څخه په کندهار کې د احمدشاه دراني ګنبده او د چارسو لويه ګنبده او د کندهار د شاه جامع او د خرقې شريفې ګنبده او جامع او زړه جامع اودمير هزار جامع عمارتونه او په نونسم قرن کې د کهندلخان جامع پاته دي او کله چې کابل ته راغله، دلته يې د کابل د بالاحصار کلاوې بيا جوړې کړې، دتيمورشاه ګنبده اود تميم انصار اوعاشقان و عارفان زړې ودانۍ هم ددوی په لاس جوړې سوې، د باغ بالا اوارګ ځينې ودانۍ، دجلال آباد د حکومتي باغ او د خلم د باغ جهان نما او د کندهار د منزلباغ او کوکران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

په شلم قرن کې ددې کورنۍ معماران محمد يعقوب خان، عبدالصمدخان، غلام علي خان، عبدالله خان او په کندهار کې استاد يار محمد خان او نعيم جان وو، چې د ميرويس بابا ګنبده يې په ۱۹۳۰ م جوړه کړه.

---

(۱) عزيزالدين وکيلي: تيمورشاه ۴۹۷/۲ کابل چاپ ۱۳۴۶ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶)

د کالیو صنعت

د نونسم قرن تر نیمایی پورې د افغانستان د خلکو کالي، دخپلو لاسو جوړ کړي کالي وو، چې له سپنسیو او اینخیو یا وربښمو څخه به اودل کېده لکه: کرباس، الچه، پټو، شوی، کېش، قاقمه، کُرك، برکه، وربښمینه نرمه، دسمالونه،کلاغی، قناویز، لونگۍ، بشرویه او نور...

ددغو لاسي صنایعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننگرهار، لغمان او د شمالی سیمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشیني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ یا ورك سول، دهرات او کابل د وربښمینو او وړینو کالو او پټوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستګاهونه وتړل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولایاتو کې لاتر اوسه هم فقط د چپنو لپاره د وربښمیني یا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دئ او په داخلي ماشیني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران دوني اودل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفیس صنعت یې نابود کړئ دئ.

د غزني او کابل او نورو سړوسیمو د پوستین دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دئ، چې د پسونو یاد قره قل یا ګیدړې او خفك له پوستو څخه ډېر نفیس پوستینونه او پوستینچې، دسکلې، جورابې یا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په وربښمو ګنډلو ګل کاریو ښکلي کېږي. (۱)

پر کالیو باندی د قندهار د خامك دوزۍ وربښمین نقشونه او ګلونه یا د خولیو زریني او د ګلابتونو ګلکارۍ د لاسي صنایعو یوه نفیسه څانګه ده، چې تر اوسه لاهم ژوندۍ پاته ده.

د کراستې څخه نفیس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سیستان، قندهار، غور او نورو سړو سیمو کې د اغوستلو لپاره جوړیږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پټو ګانو صنعت د ونې نفیس و، چې په ماشیني وسایلو یې هم اوس هغسې جوړونه ګرانه ده. دې پټو ګانو به تور، سپین او شکري رنګونه درلودل او خورا سپك او تاوده وو.

(۱) آریانا دایره المعارف ۳/ ۲۳۷۰ دکابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷)
مفروشات

د ډول ډول رنګه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو یو قدیم صنعت دی، چې په شلمه پیړۍ کې هم ژوندی پاته دی، داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالۍ اودل:

چې د هندوکش په شمالي ولایاتو کې له بدخشانه تر میمنې او هراته، خورا نفیسې او پنډې تینګې د پایښت وړ رنګینې غالۍ جوړیږي او اوس لویې او کوچنۍ خارج ته هم صادریږي، دجوړولو مواد یې سپنسې، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنګونه دي. مشهور انواع یې مورۍ، قزل ایاقۍ،آقچه یۍ، هراتۍ دی. اکثر یې ښځې اوبي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- کمبلې او تغرونه:

دا صنعت هم لـه پخوا څخه ژوندی پاته دی، رنګینې کمبلې او تغرونه له سپنسیو او اینخیو څخه اوبي، اکثر يې په هندسي او لوزي انځورونـو ښکلـي کېږي، چـې لـوی مرکـز يـې د افغانسـتان مرکـزي یاشـمالي سـيمې دي، هغسـې خـو نـو هـرڅوك دخـپـل احتـياج لـپاره کمبلې او تغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هـم لـه وړيـو څخـه بـې لـه اودنـې پـه خاصـه توګـه او منبلـو او لندولو داسې جوړوي، چې وړی پخپله سره نښلي او د باندې رنګينې يـا سـاده ګـل کـاری پـرې کـوي، دسړوسيمو لـپاره دبـر ښـه فـرش ځنې جـوړوي او کلـه چې لـه پـت څخـه جـوړه سـي، نـو خورا نفيسه او پسته وي. پـه بدخشـان، هلمـند، فـراه، او کـندهار کـې ښـې کراسـتې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لاژوندی وُ، چې د خونو د ژمي د فرش لـپاره بـه يـې يـو راز سـپين منقش او ډولـي توشـکان پـه خـورا ښکلـو رنګـو جوړولـه او خـاص صنعت کاران يې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸)
سنګتراشي او حکاکي

د ډبرو تراشلو هنر له قدیمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سیمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قیمتي ډبرې لري. د غزني د سپین مرمر ښکلې نمونې تر اوسه لاهم پاته دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او لیکونه، د ګازرګاه د ځینو قبرو پر شنختو باندې دسنګتراشۍ او خطاطۍ بهترین او نادرالمثاله بقایا دي.

په شمله سدۍ کې هم دغه صنعت لږو ډېر ژوندی و، په کندهارکې د سپینومرمرو او د شاه مقصود دژېړو نفیسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دئ. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځینو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګل کارۍ سپین یاتور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته يې دهنر يوه ښکلې او نفيسه خوش نمايه نخښه ده.

په دغو انځوروسوو ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې ډبرې د مشهور کان تسبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼيو د دېوالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپين مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدۍ په ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ دښکلا په لحاظ د ليدلو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د ((حکاکانو بازار)) نومېدئ.

په دې وروستو کلو کې دماشيني سنګتراشۍ څېنې فابريکې چې په بريښنا چلېږي هم جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجارۍ فابريکه مشهوره ده [1]

په لښکرګاه کې هم دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانيو لپاره تيارېږي.

---

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳ ۲۳۶۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته
نیسه خوش نمایه نخښه ده.

و ښویو او رنګینو ډبرو به د ودانیو دننه او
کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژیړې
سبیح خو په آسیا کې شهرت درلود. مساجد او
رالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د
ېدلې، چې نمونې یې د کندهار او کابل او
ودانیو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ
لو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه
کانو بازار)) نومېدئ.

کې دماشیني سنګتراشۍ ځېنې فابریکې
م جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د
ریکه مشهوره ده [1]

دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې

۲۳۶۶

(۹)
مسګري او آهنګري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (پښانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو یا ژیړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه ګړوه، چلم، چلمچي،کاسې، څراغونه، پیتونسې، مجمې، د چایو لوښي، دېګونه او ښانکونه جوړول، پر دغو لوښو به یې ظریفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزني او هرات او کندهار او بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لا هم په کابل کې د آهنګرۍ او مسګرۍ بازارونه له اتلسمې سدۍ څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعې آلات لکه یوم، کهۍ، تبش، نالونه، کولپونه، زنځیر، چاړه، کلنګ او نور جنګي اسباب لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپ، زنبورك، نېزه، توره، خنجر او څېښي د ژوندانه ضروريات او د پخلنگ لوښي جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ ورکېږي.

تر اوسه لاهم په چاريکار اود لغمان په تيگري کې د اوسپنې او فولادو ځخه په لاس داسې صيقل سوي چړې او چاکوگان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي کوي.

د شلمې پېړۍ په سرکې د استاد پاينده خان ټبر د آهنگر باشي په نامه په کابل کې د سرکاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر استاد و. [۱]

(۱) وکيلی: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ره، خنجر او ځېنې د ژوندانه ضروریات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې
ې مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ

ریکار اود لغمان په تیگري کې د اوسپنې او
سې صیقل سوي چړې او چاکوګان جوړېږي
و سره سیالي کوي.
کې د استاد پاینده خان تېر د آهنګر باشي په
کاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې
مد عظیم یې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر

.۷

(۱۰)
تر کاڼي (نجاري)

په هغو سیمو کې چې لرګي او ځنګلونه او د جوز ونې یا دتوت ښه لرګي ډېر وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتیا، غزنی هلته د نجارۍ صنعت هم له قدیمه پاته و، له لرګو څخه منقش د لاس لرګي، لکړې، صندوخان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروریات جوړېدل. پخپله په لرګي کې ګلکارۍ او شبکه کارۍ او برجسته یا کیندلې نقاشي کېدله، چې کله کله به یې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.

طبیعي ښکلا وې او د مرغانو او حیواناتو شکلونه به پکښې مصور کېدل او د لرګو د شبکه کارۍ او رنګ کولو صنعت په ښه ډول ژوندی و او اوس هم د ودانیو د چتو د مسطح سازۍ او ښکلولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنعت لړ و ډېر پاته دئ او په کابل کې یوه د ترکاڼۍ لویه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشیني وسایلو کار کوي.

په ځینو پخوانیوودانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا ښکاره کوي، چې په لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج درلود او د دې هنر یوه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر خسرو قبادیاني دمرقد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف آیتونه دي.

بله لرغونې نخښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په یوه مسجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه یې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ او په کابل کې یوه د ترکاڼۍ لویه موسسه او
ماشیني وسایلو کار کوي.
دانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا
ه لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج
وه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر
قد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف

خښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د خرخ په
ته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)
ګاولې او څپلۍ جوړول

ګاولې د سړو سیمو یو راز پوره بوټ غوندې ګنډلی پای پوښ دئ، چې د غویي یا اوښ له څرمنې څخه جوړېدې. څپلۍ د تودو سیمو لپاره د څرمنې له تراډو څخه په داسې ډول جوړول کېدې، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سیمو کې بل راز ((خرې)) موچنې هم وې، چې کله کله به په رنګینو تارو یا ګلابتونو نفیسه ګل کاري هم پر کېده، چې زرینې موچنې، یې بللې او له دغو څخه پېښورۍ او ملتانۍ مشهورې وې.

له څرمنې او نخې سپین اودلې تاره څخه یې هم داسې موچنې جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او ((ګېوې)) یې بللې، او کله به له لرګو یا خاشو یانباتي الیافو څخه هم موچنې جوړېدې، چې هر قسم یې یو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثرو ښارو او کلیو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

سراجي او پالان سازي

د آس زینونه او د حیواناتو کتي او پالاڼي او ځلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړی احتیاج و؛ او په ۱۳۰۰ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دي دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زین او کیزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د پاره به یې هم د ځرمنو څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، اوښانو او نورو حیواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم یو مروج صنعت و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

ټي او پالان سازي

حیواناتو کټي او پالاڼي او ځلونه جوړول د
ل و نقل لومړی احتیاج و ٔاو په ۱۳۰۰ش
ج موند ، تر دې دمخه په هر ښار کې د
رو سازانو د کانونه وو ، چې د آس د ښکلا د
ځخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو ،
اتو لپاره پالان سازي او دکټو جوړول هم یو

د خاورو د لوښو صنعت (کلالي)

د افغانستان په اکثرو سیمو کې د خاورو لوښي په څښنګ او خوړنګ کې استعمالیږي.

منګي، کاسې، غابونه، صراحۍ، اوخورۍ، کونجۍ، منګوټې، دکۍ، تغاره، من، کوزه، کنډولي، نیمني، ګیلاسونه او ډیر لوښي له خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لا هم د لاسي کلالۍ دستګاهونه او د خرڅلاو دکانونه په اکثرو ښارو کې شته.

د کندهارد خاورینو لوښو دکلالۍ صنعت ډیر نري او ظریف لوښي په ساده خاورینه توګه راباسي. چې کله کله نقاشي هم لري د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل د استالف لوښي چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت یوه ښکلې ځانګه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې تاریخي شهرت لري او ددې صنعت بقایا تر اوسه لا هم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنګین کاشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزین دي ددغه صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي، چې پخوا به یې رنګونه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري رنګونو، پخوانی اصالت ور وران کړئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د
ځانګه ده.

ري، صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې
ددې صنعت بقایا تر اوسه لا هم په هرات او

اشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او
صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي،
ه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري
ور وران کړئ دئ.

(۱۴)
زرګري

د راز - راز پسولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګرۍ صنعت لـه پخوا څخه تر اوسه لا هم پاتـه دئ. د هـرات او کـندهار او کـابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پسولونه جوړوي.

پـه لویو کلیو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زیبا پسولونه له سرو او سپینو زرو یا ژېړویا کوټو څخه جوړوي.

پـه دغـو پسـولونو کـې خـال، ټـیك، بـادام، غوړوالـۍ، پېـزوان، لبنـتۍ، چمکلـۍ، هـار، نـته، اوړۍ، امېل، وښي، پایزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي.[۱]

---

(۱) آریانا دایرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

تر استقلال راوروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

(۱) د افغانستان د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.

(۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.

(۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.

(۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو دموسساتو لایحه.

(۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.

(۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د میوزیك مسلکي مکتب هم جوړ کې، چې د زاړه او نوي موسیقي اصول پکښې ښوول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د هنري موسسې اساسنامه.

(۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان ننداري موسسه د کابل د چمن په سیمه کې د سینما، تیاتر، میوزیك، رقص او نورو تمثیلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه یې خپره سوه، چې اوس ځیني فلمونه هم جوړوي او داطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په ریاست پورې اړه لري.

(۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسي صنایعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه یې خپره سوه.

(۱۰) د ۱۳۴۰ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې یو د صنایعو مکتب د پوهنې وزارت تاسیس کړئ و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروګرام کې یې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزیین او حکاکۍ زده کړه داخله ده.

(۱۱) د غلام محمد میمنه ګی په نامه یوه دمستظرفو صنایعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا داطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

دولتی تشبثات

روسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر
اقدامات په کابل کې سوي دي:
د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په ۱۳۰۲
خپره سوه.
۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.
۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.
۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو
حه.
۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.
۱۹۶ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د
کي مکتب هم جوړ کئ، چې د زاړه او نوي
پکښې ښوول کېږي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library